

Bosszú és megtorlás a jugoszláviai magyarok körében

Négy és fél évtizeddel az események után végre ki lehet mondani, hogy 1944 végén és 1945 elején a jugoszláviai magyarokon keményen megtorolták mindazt, ami Horthy hadseregének bevonulásától kimeneküléséig a vidéken történt. Kimondani azonban más, mint pontosan megnevezni, hogy mi is történt. Ma sem tudjuk, inkább csak sejtjük. Tömeges kivégzésekre került sor, kevés kivételtől eltekintve ma sem tudni, hogy kik hajtották végre. Az áldozatokat a hozzátartozók nem gyászolhatták, sírjukra nem vihettek virágot, számukat sem tudni, föltehetőleg több ezer emberről van szó. Meg kell azonban azt is mondani, hogy az évtizedeken át oly nagy nemzetközi tekintélynek örvendő Tito nemcsak magyarok kivégzését nézte el vagy talán – mint újabban gondolni – rendelte el, hanem – egyik legjobb, ha nem éppen a legjobb életrajzírója, a nemrégien elhunyt Vladimir Dedijer állítása szerint – a háború utolsó napjaiban Jugoszlávia-szerte mintegy 150 ezer olyan személyt likvidált, akikre a győztes titói rezsimnek valamilyen okból nem volt szüksége. Közéjük sorolhatók a bánáti, bácskai és baranyai magyar áldozatok.

Az emigráns szerb, az emigráns horvát, az emigráns szlovén, az emigráns magyar sajtó és irodalom időnként fölvetett – esetenként képtelenül nagyszámú áldozatról terjengő – híreszteléseket, komoly lapok, tudományos intézetek azonban, úgy látszik, nem adtak hitelt nekik. Mindenki csak a maga áldozatairól beszélt: szerbek a szerbekről, magyarok a magyarokról, horvátok a horvátokról, szlovének a szlovénekről, németek a németekről. Itt a helyszínen a magyarok között minden tilalom ellenére is él még a tömeges kivégzések emléke. Él, pedig a megtorlást sok más véres és tragikus esemény követte: jött a szövetkezetesítés, a földek, a gyárak, a boltok, a lakóházak elkobzása, a politikai bebörtönzés – mind megannyi ok, hogy az 1944 végén, 1945 elején lezajlott megtorlás emléke halványodjék a hozzátartozókban és a végrehajtókban egyaránt, mert ez már mindenkit sújtott. Elhalványult ugyan, de még él. Még akad tanú, aki meg tudja mutatni, hol tartották fogva az összegyűjtött embereket, hol végezték ki, s hol földelték el őket.

Tisztességes temetésről, anyakönyvezésről csak egészen kivételes esetben lehet beszélni. Az áldozatok legnagyobb része ma is ismeretlen helyen nyugszik, legfeljebb annyit tudnak a hozzátartozók, hogy a falu szélén a dögtemetőben, sintérgödörben, téglagyárban, agyagbánya fenekén, temetőszéli közös sírban lehetnek. S titokban oda hordják a még emlékező hozzátartozók az évfordulókon – véletlenül éppen halottak napja táján – a virágot, esetleg még koszorút is. De titokban. Tavaly történt először, hogy szervezeten, nyilvánosan megkoszorúztak ilyen tömegsírokat, s elhangzottak az első emlékbeszédek is, nem kis vihart kavarva az amúgy sem nyugodt jugoszláviai közvéleményben.

A razia áldozatairól minden évben megemlékeznek, s nem akadt még ellenzője, mert jogosnak és üdvösnek tartjuk, hogy megemlékezzünk róluk. Annál fájdalmasabb, hogy a megtorlást szóba sem lehet hozni, az áldozatok nagy részéről ki sem mondta az állam, hogy csakugyan odaveszett. A magyar bűnök bűnöseinek rendszeres említésével, a megtorlás tudatos elhallgatásával az a benyomás támadt, hogy mi, magyarok bűnösebbek, gonoszabbak vagyunk másoknál. Ebből kifolyólag most azt is bűnünkül róják fel, hogy meg merjük említeni: volt megtorlás. Kamatostul. A hivatalos történetírás nem nyilatkozik, az évek során megjelentetett emlékiratok némelyikében azonban meglepő részek is találhatóak, amelyek akár bizonyítékul is szolgálhatnak. Azt kell velük bizonyítani, hogy a megtorlás csakugyan lejátszódott, hiszen sokan ma is kétségbe vonják. Azt állítják, hogy csupán igazságtétel történt, amikor is „megbűnhődtek a fasiszta megszállók bérencei, akik tüzzel-vassal irtották az itteni más nemzetiségűeket, elsősorban a szerbeket és zsidókat”, s amikor ezt említik, akkor mindenekelőtt az újvidéki és az Újvidék környéki razia elkövetőire gondolnak.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége mondta ki először hivatalosan és igen tapintatosan, hogy ilyesvalami itt lezajlott. 1990. áprilisában levélben fordult két tudományos akadémia – a vajdasági itt a szerb – elnökéhez, amelyben kéri, hogy tudományos módszerekkel vizsgálják ki „hazai és nemzetközi szakértőkből álló, elfogulatlan bizottság” közreműködésével az 1941 és 1945 között a Vajdaság területén lezajlott és kierőszakolt demográfiai változásokat. E levél közzététele után az újvidéki Magyar Szó megbízásából hozzákezdtem annak publicisztikai célú felderítéséhez, mit is őrzött meg az emlékezet ezekből az eseményekből. Az összegyűjtött adatok eredményeként a lapban 1990. október 14. és 1991. február 27-e között 130 folytatásban közöltünk adatokat.

Az egyetlen járható módja az adatgyűjtésnek az volt, hogy helységről helysére járva kikérdeztem a hozzátartozókat, vagy ha történetesen olyan személyre akadtam, aki maga is ott volt a megkínzottak és halálra szántak között, s még él, s még nyilatkozni is van bátorsága, akkor természetesen és mindenképp őt. Akadt ilyen is. Kezdetben úgy tudtam, hogy tömeges megtorlás csak Bácskában történt. Amint elterjedt a híre, hogy milyen adatokat gyűjtök, jelentkeztek bánátiak is, elmondták, hogy kisebb mértékben ugyan, de az ottani magyarok településeken is történt tömeges megtorlás. S már a munka legvége felé tudtam meg, hogy a baranyaiakat is sorra vették.

A papi áldozatok

Mielőtt még ismertetném helységenként az adatokat, szükségesnek tartom elmondani az alábbiakat. Magyarországi levéltári adatok között kutatva az Új Magyar Központi Levéltárban ráakadtam Mindszenty József hercegprímás levelére, melyet Gyöngyösi János külügyminiszterhez címzett 1946. július 17-én. Ebben leírja, hogy a jugoszláviai megtorlás hogyan zajlott le. Ugyanabban a dobozban egy másik okmányban fel van sorolva, hány papot hurcoltak el és végeztek ki. A névsort természetesen kimásoltam és itthon a helybeliek

emlékezetén át ellenőriztem. Kiderült, hogy a névsor nem is teljes, még a katolikus papokat sem vette mind számba, kimaradt a bánáti kicsi Tóba plébánosa és a baranyai Pélmonostoré is. Időközben megtudtam, hogy áldozatul esett a bánáti erős református magyar falu, Torontálvásárhely (Debeljača) lelkésze, aki pedig sok üldözöttet megmentett a szerbek, zsidók és kommunisták közül. Azután híret vettem annak is, hogy odaveszett egy másik bánáti református lelkész, az azóta már szinte megszűnt Hertelendyfalva (Vojlovica) papja is. Még később meg a baranyai Hercegszőlős református papjáról derült ki ugyanez, s végül egy idős református pap közölte, hogy Zomborból elmenekült az ottani református tiszteletes és nyoma veszett; így alakult ki az eltűnt papoknak az alábbi listája.

Gachal János torontálvásárhelyi (Debeljača), püspöki hatáskörrel rendelkező tiszteletest elhurcolták, megkínózták és megölték. Nyughelye ismeretlen.

Thomka Károly hertelendyfalvi (Vojlovica, ma Pancsova része) tiszteletest elhurcolták és megölték. Nyughelye ismeretlen.

Faragó Ferenc hercegszöllősi (Kneževi Vinogradi) tiszteletest elhurcolták és megölték. Nyughelye ismeretlen.

Koppány (Kosztolányi) Sándor Zomborban szolgáló tiszteletes a városból elmenekült és nyoma veszett.

Virág István 83 éves horgosi (Horgoš) apátplébánost a plébániáról katonai személyek elhurcolták; tisztázatlan körülmények között életét veszítette. Sírhelye ismeretlen.

Werner Mihály martonosi (Martonoš) apátplébánost katonai személyek elhurcolták és ismeretlen helyen eltűntették.

Szabó Dénes tótfalusi (Totovo Selo) plébánost katonai személyek elhurcolták, kínzás közben megcsönkítették, emberi és papi mivoltában meggyalázták és kegyetlen módon megölték. Valószínű, hogy a magyarkanizsai ártatlan áldozatok jeltelen tömegsírában nyugszik.

Varga Lajos moholi (Mol) plébánost elhurcolták és megölték, nyughelye ismeretlen, feltehetőleg más áldozatokkal együtt jeltelen Tisza-parti tömegsírában nyugszik.

Dupp Bálint csurogi (Čurug) plébánost, aki korábban ellenezte a szerbek bántalmazását, s emiatt a magyar hatóságokkal kellemetlenségei támadtak, nyilvánosan kivégezték, híveit a faluból elűldözték, minden vagyonukat elkobozták, templomukat lerombolták, örök időre megtiltották nekik, hogy visszatérjenek. Nyughelye ismeretlen, feltehetőleg a falusi téglagyár gödreiben vagy a dögtemetőben nyugszik.

Petrányi Ferenc óbecsei (Bečej) belvárosi apátplébánost megkínózták és megölték, tetemét vagy a kínzás helyéül szolgáló épület szennygödrébe dobták, vagy a temetőben nyugszik. Ez azért tisztázatlan, mert hozzátartozóinak kiadták egy tetemet, de nem vizsgálták ki, vajon az övét-e, s tanúk állítják, hogy helyette más személynek a tetemét kapták. Síremléke van a becei temetőben, amelyről a hatóság csak néhány évvel ezelőtt levakarattott egy ártatlan emlékvészt.

Plank Ferenc ósziváci (Sivac) plébánost 1945 januárjában kihallgatásra Zomborba idézték, a Krónics-palota kínzóhelyéről azonban nem került többé elő. Nyughelye ismeretlen.

Köves István mozsori (Mošorin) lelkész a partizánok érkezése előtt Magyarországra menekült, Jánoshalma községben jugoszláv partizánok elfogták, magukkal hurcolták és eltűntették. Nyughelye ismeretlen.

Berger Antal tavankuti (Tavankut) plébánost más helybeliekkel együtt kivégezték. Nyughelye ismeretlen.

Takács Ferenc pápai kamarást, péterrévei (Bačko Petrovo Selo) apátplébánost a templomban tartott istentisztelet után kiáramló hívei szeme láttára nyilvánosan kivégezték. Nyughelye a péterrévei temető sarkában van, síremlékén nem szabad feltüntetni a nevét.

Weimert Péter palánkai (Bačka Palanka) prépost plébános az internálótáborban halt meg. *Körösztös Krizosztómot*, az újvidéki (Novi Sad) Ferenc-rendi ház főnökét városában tisztázatlan körülmények között kivégezték. Sírhelye ismeretlen.

Kovács Kristóf újvidéki ferences szerzetest gyűjtőtáborba hurcolták, sok száz más fogollyal gyalog hajtották napokig a Fruška Gora hegyen át, elfáradt a gyaloglásban, legyengült az útközben elszenvedett kínzásban; szuronnal megsebesítették, majd Indjija faluban megölték és ismeretlen helyen elásták.

Egy *Weidner* nevű német nemzetiségű Ferenc-rendi szerzetest, aki véletlenül tartózkodott az újvidéki rendházban, rendtársaival együtt elhurcolták, a többiekkel együtt gyalog elhajtották, Indjija faluban agyonverték és a ganerakásban elásták.

Varga Endre tóbai (Toba) plébánost kihallgatásra a községházára idézték, súlyosan bántalmazták, a községháza pincéjébe lökték, ahol másnap reggelre halva találták. Holttestét

egy zsákba gyömöszölték és a helyi sintérrel a temető árkában elásatták. Tavasszal a víz kimosta, ekkor kiásták, egy korábban elhunyt helybeli paptársa sírjába temették el, de a síremléken a nevét ma sem szabad feltüntetni.

Theodor Klein pélmonostori (Beli manastir) plébánost tisztázatlan körülmények között kivégezték, nyughelye ismeretlen. Valószínű, hogy a helyi tömegsírok valamelyikében nyugszik.

Összesen húsz papi személy. Köztük három ferences szerzetes, négy református tiszteletes, a többi katolikus pap, legtöbbször plébános. Hány hívó veszett el, ha csak papból húsz?

A papok listáját eljuttattam a február folyamán Ausztráliában tartott egyházi ökömenikus világtalálkozó résztvevőikhez Csete István torontálvásárhelyi református lelkész révén. A listán nem szerepel a pélmonostori plébános, mert sorsáról csak utólag szereztem tudomást.

Helységről helysére

Bezdán. A nyugat-bácskai, a Dunához egészen közel eső kis magyar falu azon kevés helységek közé tartozik e vidéken, ahol napokig állt a front, s emiatt ki kellett üríteni, mert itt keltek át a Dunán a nyugat felé áramló szovjet, jogoszláv és bolgár csapatok, a túloldalon pedig még német és magyar egységek fejtettek ki heves ellenállást. A falu kiürítése előtt a lakosságot megtizedelték. Valószínű, hogy ebben részt vettek a környékbéli falvakból verbuválódott partizánok, és messzebb vidékről, talán Csurog környékéről érkezettek is. A vérengzésről többen készítettek utólag leírást. Körülbelül száz, vagy ennél több férfit összeválogattak a faluból, a mit sem sejtő embereket kihajtották a falu szélén kezdődő istenházi erdő néven ismert helyen álló tanyák egyikének az udvarába, és ott halomra lövöldöztek őket. A falu teljes lakosságát időközben kiterelték a labdarúgópályára. Mindazon tanúk, akik a pályáról visszatértek, arról beszélnek, hogy ott is vérfürdő volt készülöben. Az egybe terelték között volt az új hatalmi szerv, a népfel szabadító bizottság egy magyar nemzetiségű tagja, Juszt János is, aki térdén állva rimánkodott a fegyveres partizánoknak, hogy ne rendezzenek tömegirtást. Az erre való készülődést végül is egy vagy több lovas katona érkezése után állították le. A visszaemlékezők szerint az istenházi kivégzések és a falu kitelepítése előtt a partizánok szabályosan kirabolták a falut. A tavasz beálltakor az Isterbácon hevenyészve elásott tetemeket exhumálták. Egy bolgár katonarvos irányította a munkát, megállapítása szerint a tetemek között voltak olyanok, akiket élve földeltek el. Az exhumáltakat a bezdáni temetőben hantolták el. A helyi plébániahivatal anyakönyvében lajstromozták őket, itt 101 név szerepel, de a faluban több volt az áldozat, mert ezek között például nincsen ott az a szakasz magyar katona, akik egy hidat lettek volna kötelesek felrobbantani, ők azonban megadták magukat és ezt követően mindannyiukat lövöldözték.

– **Gombos** (*Bogojevo*). A helybeliek emlékezete alapján összeállított névsor szerint a kis faluból tizenhat személyt végeztek ki, nincs közülük számítva Timár Ferenc, eredeti nevén Tiller Ferenc nevű költő és újságíró, aki ebben az időben már Szabadkán élt, s a partizáncsapatok érkezése után is jelentek még meg cikkei. Az áldozatokat fegyveres katonák szedték össze házról házra járva. A falu lakóinak emlékezetében megmaradt, hogy előre meghatározott számú személyt kellett kivégezni, s ezt úgy őrízte meg az emlékezet, hogy a pincébe zárt kiszemeltek közül az egyiket hatalmas ősszel ellenében kiváltották, és ekkor egy másikat vittek oda helyette. Az áldozatok egy részét a szomszédos Sztapár szerb faluban ásták el a falu központjában.

Zombor (*Sombor*). Az itteni események kivizsgálása sok utánjárást igényel még. Egyes adatok szerint még 1945 elején is folyt itt az emberirtás, többek között ekkor tűnt el a korábbi időkből is rossz hírű Krónics-palotában Plank Ferenc sziváci plébános, irodalombarát, aki segített ápolni az ugyancsak Szivácson élő és ott elhunyt Szenteléky Kornél emlékét.

Némely adatközlők szerint esetleg itt Zomborban esett a legtöbb áldozat. Itt volt például bezárva a dorozslói Bártol István, a magyar Országgyűlés tagja, aki 1941-ben, a magyar hadsereg bevonulásakor a saját életével szavatolta, hogy a szomszédos Sztapár szerb faluban békésen fogják fogadni a bevonuló honvédeket, s ezzel sikerült megakadályoznia a vérontást. Bártol Istvánnak ebből kifolyólag sok szerb pártfogója volt, de nem tudta megmondani, hogy végül is ki mentette ki a Krónics-palotából. Zomborba más környékbéli településről is sokakat bevitték, akiknek azután nyoma veszett. Több tömegsírról is vélnek tudni. Az emlékezet megőrizte, hogy a zombori magyar gimnázium egy öttagú diákcsoportja önként

kivonult kukoricát törni három tanárnővel és az egyiknek a férjével együtt, köztük volt ismert antifasiszta tanárnőjük, Eszes Irma. A csoportot felderítetlen okokból bekísérték Zomborba és mindannyiukat eltüntették.

Szivác. Azon falvak közé tartozik, amelyben meglehetősen sok magyar esett áldozatul, és akiknek a névsorát a falubelieknek utólag sikerült nagy pontossággal összeállítani. A papjukat azonban, aki – mint említettük – később veszett el, nem sorolták az áldozatok közé, amiből az is következik, hogy csak azokat vették a lajstromra, akiket azzal a nagy csoporttal végeztek ki, amelyet több napon át fogva tartottak és kínoztak a helybeli gabonáraktárban, amit mindenki csak magazin néven emleget. A magazinból a megkínzott embereket egy este összekötözve kihajtották a temető szélére, ott egy árok mentén felsorakoztatták őket, s kezdődött volna a lelövésük. Ekkor azonban egy rab – ma is él a szomszédos Ómoravicán, de nevét nem hajlandó felfedni –, aki édesapjával együtt volt összedrótózva, miután a drótot sikerült eltörnie, futásnak eredt és a sötétben elmenekült. Az illetőnek az áldozatok között van az édesapja és két nagybátyja. Odaveszett a falu felnőtt magyar férfilakossága közül minden ötödik – összesen hatvanhat személy.

Bajmok. A helybeliek emlékezete szerint a falun át vezető zombori vasút és az ugyancsak Zombor felé vezető kövesút kereszteződése közelében egy vagy több tömegsír van, ebben nyugszanak a helybeli és a környékből idehurcolt magyar és német áldozatok, egyes becslések szerint 150–200 személy. A tanúk szerint a vészbíró vagy vészbírák közül valamelyik a szemével intett, hogy az elébük citált embert a jobbra és balra álló ajtók melyikén kell kivezetni, s ez egyben az ítéletet is jelentette. Akit a moztiterem irányába vezettek, azt kivégezték. Miközben éjjel a kivégzés színhelye felé terelték, súlyosan bántalmazták őket, s ők hangosan kiáltoztak segítségért: Magyarok! Hun vattok?! Segítsetek! A befogott emberek közül némelyeket kiengedtek, másokat azonban a halálra ítélték kivégzése után Szabadkára vitték. További sorsukról nem tudni.

Pacsér (Pačir). Itt a faluban nem történt kivégzés, ám a pacséri magyar tanyai lakosok közül sokakat elhajtottak a szomszédos Bajmokra és ott végeztek velük. A tanúk szerint egy csoport partizán járta a kiszemelt tanyákat és felszólította a tanya férfilakóit, hogy kocsival, lóval menjenek Bajmokra. Ott a kocsiról leterelték őket és a többi befogottal együtt rendelkeztek velük és életükkel.

Tavankút (Tavankut). Pfeiffer Ilona szemtanú látta, amint Berger plébánost, Rica István földbirtokost és még vagy húsz magyart tereltek fegyveres kísérettel a laktanya épületéből. A két nevezett személyről azt állítja, hogy ezután eltűnt, a többiekéről azonban nem tudja, mi lett velük, feltételezése szerint mindannyiukat együtt végezheték ki. Sírjukról a tanú nem tud semmit, mert ő maga véletlenül és ideiglenesen tartózkodott akkor Bajmokon.

Szabadka. A Zentai úti temető melletti szakadékbán van néhány tömegsír. A felszínen is jól kivehető három hosszú mélyedés nyoma, a helybeliek szerint egy-egy hosszú árok volt, s ezekbe temették a Szabadkán kivégeztettek egy részét. Itt, Szabadkán tizedelték meg azokat a bukovinai telepeseket is, akik a front közeledtével elmenekültek bácskai falvaikból, s Szabadkán feltartóztatták őket. A temető környékén élt egykori lakók elbeszéléseiből tudni, hogy napokon át hordták ide az embereket és lövöldözték le őket. A Bezdánban élő Kecskés Ferenc r. k. plébános közölte, hogy abban az időben ő fiatal káplán volt Szabadkán, és a temetőcsősztól hallotta, hogy éjjelente tömeges kivégzés folyik a temető szélén. A csősz még azt is közölte, hogy egy halálra ítélt hozzá menekült, és ő a disznóólban rejtegette. Kecskés Ferenc tavasszal maga is megszemlélte a helyszínt, és látta a besüppedt tömegsírokat. Blaško Stražarkovic helybeli lakos közölte, hogy ő abban az időben komisszár volt a helyi rendőrségen, aminek akkortól milícia volt a neve, de sem neki, sem másnak nem volt hivatalosan tudomása arról, hogy valakik tömegesen végeztek ki embereket. Végül maga is látta, hogy folyik, de nem tehetett ellene semmit, mert az ilyesmit – állítja ő – az új rezsim biztonsági szolgálatának, az Ozna néven ismert szervezetnek a tisztjei hajtották végre minden hivatalos hatósági vagy pártszervezetet mellőzve. Szabadka is azon helységek közé sorolható, amelyben nagy számban végeztek ki embereket, becslés szerint százakat. Sőt, egyesek szerint 2500 személyt, ezt azonban nem sikerült valószínűsíteni.

Horgos (Horgoš.) Ugyanazon a napon, amikor eltűnt a falu agg plébánosa, a 83 éves Virág István, kivégezték egy meghatározhatatlan létszámú csoport magyar férfit is. Az 1960-as években, amikor a Szabadka és Horgos közötti út mellett az egykori birkaólból alakították át a ma is ott üzemelő Horgosi csárdát, a munkások tömegsírra akadtak. A messzebb vidékekről érkezetteknek a helybeli társaik elmondták, hogy itt ásták el a horgosi áldoztokat.

Nagyfény (Žednik). A hivatalos történetírás följegyezte, hogy a magyar hadsereg bevonulásakor Kis Antal helybeli kereskedő, a nemzetőrség parancsnoka keményen szembeszállt a honvédség tisztjeivel, akik tömegmészárlást akartak végezni a helyi szerb telepesek között. Ezt sikerült is elhárítania, mindössze néhány áldozat esett. 1944 végén mégis csak úgy sikerült megmenekülnie, hogy az egyik általa megmentett szerb férfi titokban közölte vele, hogy éjjel meneküljön el, mert reggelre ki akarják végezni. A helybeliek közül ekkor összeszedtek tizenvalahány férfit és a Csantavér felé vezető úton egy tankcsapda gödrébe lövöldöztek őket, egy személynek sikerült megmenekülnie.

Magyarkanizsa (Kanjiža). A kanizsai tömegmészárlás áldozatairól is sikerült utólag meglehetősen pontos listát összeállítani. E szerint ott 33 személyt végeztek ki. A vérengzők annyira rátelepedtek a helyi lakosságra, hogy a partizánparancsnokság odavezényelt egy megbízható katonai egységet, és ennek kemény közbelépésére sikerült csak megszabadulni tőlük. A kivégzetteket a városka mellett, a Tisza partján egy lövészárokban tették el, de sekélyesen. Tavasszal, a fagy felengedésekor a kóbor kutyák kikaparták a testrészeit, s emiatt a hatóság kénytelen volt elrendelni az exhumálást. Az áldozatokat jórészt azonosították is, megtalálták közöttük a megcsonkított tótfalusi plébánost. A tetemeket ezután újra elföldelték valamivel mélyebbre és a Tiszától kissé távolabb. Ma is ott nyugszanak a Sziget néven ismert kis bozótos területen.

Adorján (Adorjan, egy ideig Nadrljan). Azon kivételes falu, amelyben a vérengzés elkövetőit nem sokkal a történet után bírósági úton felelősségre vonták és elítélték. A falu magyar lakóit házról házra járva a főtérre terelték, némelyeket már útközben lelőtték. A templomi halotti anyakönyv az egykori plébános – Firányi Lajos – jóvoltából pontos felsorolást tartalmaz, még olyan bejegyzésekkel is, hogy „A férfiakat összehúzó fegyveres erők a lakásból kihajították és a ház előtt a szájába löttek”. A névsorban 56 férfi szerepel. A falunak 1948-ban 1442 lakosa volt, ehhez képest az áldozatok száma nagy.

Oromhegyes (Senčanski Trešnjevac). A templom Historia domusa tartalmazza a kivégzettek szűkös adatait. E szerint tizenegy személyt kegyetlen kínzások után kivégeztek, majd ezt követően még kettőt, mindannyiuknak a neve fel van jegyezve. Ezeket az adatokat a Szabad Európa Rádió közölte 1990-ben.

Zenta (Senta). Az itt történeteknek – két egykori kommunista politikus: Farkas Nándor és Olajos Mihály visszaemlékezései révén – sok részlete ismert. A két hiteles tanú állítása szerint az újonnan létrejött helyi hatalom megtestesítői elhatározták, hogy a háború alatt történtek vétkeseit (akik szerbek, zsidók és kommunisták kivégzéseikért felelősek) bíróság elé fogják állítani. Össze is válogattak vagy 70–90 gyanúsított személyt, ám mielőtt sor került volna a szabályos felelősségre vonásra, titokzatos karhatalmi egység egy reggelre egyszerűen likvidálta a befogottakat és elásta őket a Tisza partján. Egy kutató jóvoltából előkerült a kivégzettek listája sok személyi adattal, ebből azonban nem lehet tudni, kinek mi volt a vétké, mert a névsorban erre utalás nem történik. A listán 65 név szerepel, majd hozzá van írva egy kiegészítés 12 névvel – jóval kevesebb adattal –, ebben a névsorban azonban öt név a korábbiak is megtalálható.

Mohol (Mol). A visszaemlékezések szerint az egyik legtömegesebb vérengzés itt történt, ebben az akkorigiban mintegy nyolcezer lelket számláló vegyes lakosságú faluban. A faluból és kiterjedt tanyavilágából a szoros központban levő, úgynevezett Hármassiskolába gyűjtötték össze az embereket, minden valószínűség szerint egy vagy több megtalált lista alapján. A listán szerepeltek többek között a nyilas párt helybeli tagjai, a település legszegényebb emberei, akiknek az volt minden bűnük, hogy felültek a nyilas propagandának, amely földet ígért a párt tagjainak. A gyilkolást fosztogatás követte, ami együttesen a falu emlékezetében októberi vásár megnevezésben maradt fenn.

Ada. A kisvárosairól ismert városkában az adatgyűjtés során a tanúk azt bizonygatták, hogy ott nem volt tömeges kivégzés. Így jelent meg ez az újvidéki Magyar Szó napilapban is. Erre érkezett egy névtelen levél, amelynek szerzője felsorolja 15 személy hiányos adatait, közölvén, hogy mindnyájuknak nyoma veszett azokban a napokban.

Péterréve (Bačko Petrovo Selo). Az 1950-es évek elején leszakadt a Tisza partja a komplikáló közelében és ekkor előkerültek azoknak a csontjai, akiket 1944 végén, a tömeggyilkosság idején kivégeztek. Dr. Takács Ferenc helybeli plébános kivégzésének történetét néhány évvel a megtörténtek után leírta Leonissa apácanővér. E szerint a kivégzése nyilvános volt, a falu központjában történt, hívei szeme láttára. A kivégzést az emlékező egyik rendtársa, Donáta nővér végignézte.

Óbecse (Bečej). A városból és környékéről összeszedett embereket ugyanabba az épületbe

zárták, amelyben korábban a magyar hatóságok is összegyűjtötték a kommunistákat és a szerbeket. Zoran Budišin belgrádi lakos, aki abban az időben a kerület katonai parancsnoka volt, egy 1991 februárjában megjelent újságcikkben közli, hogy a járásbíróóság épületében a hatóság tudta nélkül tanyát ütött egy bizonyos Kum partizánnévre hallgató katona, a biztonsági szolgálat (Ozna) tisztje, és néhányadmagával ott vizsgálatot bonyolított le és ítéleteket szabott ki. A tanú közlése szerint a Tiszáról olyan zaj hallatszott, amiből tömeges kivégzésre lehetett következtetni. A város lakóinak emlékezete szerint a kivégzettek egy részét az említett épület udvarában temették el vagy a szennyvízes gödörbe dobálták. Másokat kocsin szállítottak a város különböző részeibe és elföldelték őket.

Csurog, Zsablya, Mozsor (Čurug, Žabalj, Mošorin). Ez az a három sajkás-vidéki község, amelynek a magyar lakosságát 1945 első hónapjaiban kollektív felelőssé nyilvánították az 1942-es razzia miatt, és mindannyiukat kitelepítették. Minden tagyonuktól megfosztották őket, elhajtották valamennyiüket a Temerin melletti volt német falu, Járek (Bački Jarak) területén kialakított gyűjtőtáborba, ahol a hitleri időkben ismert kegyetlen viszonyok között tartották őket fogva. A táborlakók között néhány hónap múlva nagyméretű lett az elhalálozás, hogy a parancsnokság alig győzte eltemetni a tetemeket, pedig kezdetben könnyű dolga volt: egyszerűen becsúsztotta a hullákat a gazdag német családok kriptáiba. A kripták igen gyorsan megteltek. Mielőtt a három falu lakóit kitelepítették volna, kiválogattak közülük sokakat, feltehetőleg több száz személyt, és helyben kivégezték őket. Előtte sokukat megkínózták. A tetemek legnagyobb részét a dögtemetőben és a téglagyár gödreiben földelték el.

Tündéres (Vilovo). A helybeliek a községháza udvarán gyűjtötték össze több magyart és ott végezték ki őket. Ott is ásták el.

Sajkáslak (Lok). Néhány helybeli és innen elszármazott magyar összeállította a magyar áldozatok névsorát. Ezek szerint 27 személy esett itt áldozatul; tekintettel a magyarok aránylag kis számára, az áldozatok száma igen sok. A községháza udvarán gyűjtötték őket össze. Tomislav Prekajac, az akkori helybeli párttitkár – saját tanúsítása szerint – ellenezte kivégzésüket, a többség azonban a befogottak lelövése mellett volt; erről valamiféle népszavazás zajlott le. Az embereket fal elé állították és ötös csoportban lelőöldözték őket. Tetemüket a sintérgödörbe szállították. 1990 őszén a gödör fölé keresztet állított a helybeli Pásztor Antal, akinek odaveszett apja, nagyapja és apósa is. A keresztet Titel község felügyelőinek rendeletére 1991. február első napjaiban kivágták.

Tiszakálmánfalva (Budiszava). A helybeliek emlékezete szerint tizenhét helybeli magyart végeztek ki és két másikat, akik a szomszédos Kabolból menekültek oda. Úgyszintén kivégeztek még mintegy tíz további személyt, főleg magyarokat, akik a Szerémségből mentek át a Dunán. Sokakat bevitték innen Újvidékre és ott veszték el, némelyeket megkínzás után hazaengedtek.

Kabol (Kovilj). Pápista József egykori helybeli lakos elbeszélése szerint a magyar férfiak egy csoportját összetartozó fegyveres partizánok és Dunagárdonyra (Gardinovici) vitték, ott megkínózták őket, sokukat kivégezték. A megkínzottak között volt a tanú is édesapjával. Édesapja nem bírta el a kínzást és fölakasztotta magát. A tanút egy szerb ismerőse mentette meg.

(A sajkás-vidéken 1910-ben összesen 41 999 lakos élt, ebből 8770 volt magyar. A háború utáni első népszámláláskor – 1948-ban – az összlakosság 37 056 volt, köztük 3691 magyar.)

Kula. Egy névtelen kulai lakos levélben értesített, hogy Kulán is végeztek ki magyarokat, tetemüket éjjelente szekereken szállították a sintérgödör felé, a későbbi Kiserdőbe. A területet később a helyi hatóság feltöltötte és lakóházakat építtetett oda. Sokakat egy nagy bombatölcsérbe temettek el.

Verbász (Vrbas). A verbásziak emlékezete szerint itt igen sokakat kivégeztek, róluk azonban csak kevés adatot sikerült összegyűjteni. Tanúk állítása szerint a kivégzettek tetemei közül a sirgödörből kimászott Simonyik Károly. Magyaráné Farkas Viktória tanú szerint a férje szintén a bebörtönzöttek között volt, de megmenekült a kínzások után. Verbászon mintegy 360 magyar személyt végeztek ki, az adatgyűjtés során azonban mindössze 34 személy nevét sikerült összeszedni.

Szenttamás (Srbobran). A faluban felállítottak egy panaszládát, és akinek valakire panasza volt, az bedobhatott egy levelet, föltüntetve rajta az illető nevét. Ennek alapján be lehetett fogni emberek sokaságát és be is fogták, sőt ki is végeztek. Bizonyos Süge Pál 1932-ben született szenttamási menekült 1952-ben vallomást tett Klagenfurtban. Részleteket mond el a magyarok kivégzéséről.

Temerin. Ebben a bácskai nagyközségben ugyanolyan szabályos razziát tartottak a bevonuló partizánok, mint amilyent a magyar hatóságok rendeztek 1942 januárjában Újvidéken és környékén. (Hasonló volt az eljárás 1944 végén Újvidéken is.) A templomudvarban összeterelték a falu teljes férfilakosságát, több ezer embert, innen valamilyen névsor alapján sokakat kiválogattak és a temetőben még aznap este mind lelövöldözték őket. Ezt megelőzően más mércék alapján sok férfit összeszedtek, a községháza épületében megkínózták, majd az udvarban álló mázsaházban halomra lövöldözték őket. A hullákat kocsikon a temetőbe szállították a helybeli parasztokkal.

Újvidék (Novi Sad). Hasonlóképpen, mint Temerinben, összeszedték a város férfilakosságát. Több gyűjtőhelyen tartották fogva őket: a folyamórség kaszárnyájában, a Dohánygyár épületében, egy másik katonai laktanyában. A fogva tartottak közül sokakat kiválogattak, elszállították őket és nyomuk veszett. A város területén több helyen vélnék tömegsírokat. Feltételezések szerint Szabadka, Zombor és Mohol mellett Újvidéken volt a legtömegesebb bosszú.

Törökkanizsa (Novi Kneževac). Az összegyűjtött embereket egy ideig a községházán tartották fogva, itt kínózták őket, majd néhány nap múlva kihajtották a Bornyujárás nevű városrészbe és ott lelövöldözték őket. Az egyik tanú édesapja, aki bizonyos Cöndör nevezetű emberrel volt összekötve, élve esett a gödörbe, mert lelőtt társa magával rántotta. A kivégzők otthagyták őket temetetlenül, ennek a tanúnak az édesapja kimászott a gödörből és megmenekült. A tetemetek később elszállították a temető és a vasút közötti részre és ott az árokban elföldelték őket. A temetésükön ott volt a ma is élő Krisztián Mihály tanú. Szerinte két helyen is van tömegsír.

Oroszlám (Banatsko Arandjelovo). Egy tanú állítása szerint a faluban körülbelül negyven polgári személyt végeztek ki, köztük az ő édesapja, Kristály István. Ez utóbbi részt vett Kun Béla forradalmában és emiatt ott majdnem kivégezték; a két háború között ismert jugoszláviai magyar írónak számított, kötete is jelent meg. Az összeszedett embereket egy ideig vallatták, kínózták, azután elvitték őket és soha többé nem kerültek elő.

Padé (Padej). Kristály Klára szíváci tanítónő véleménye szerint mintegy tizenöt magyar tűnt el abban az időben Padén, köztük az ő édesapja, Kristály István. Ez utóbbi részt vett Kun Béla forradalmában és emiatt ott majdnem kivégezték; a két háború között ismert jugoszláviai magyar írónak számított, kötete is jelent meg. Az összeszedett embereket egy ideig vallatták, kínózták, azután elvitték őket és soha többé nem kerültek elő.

Nezsény (Neuzina). A falu felszabadulása utáni napokban a helybeli szerbek alakítottak egy bizottságot, ez számonkérte a helybeli magyaroktól és németektől a német megszállás alatti magatartásukat, s emiatt többekre halálos ítéletet mondtak ki, amit nyomban végre is hajtottak. Az iskolában kialakított gyűjtőtáborban tartották őket fogva, innen vezették elő kivégzésre a hat halálra ítélt magyart. A helybeli Lúró Rózsi tanító néni is befogták, majd magyar ruhába öltöztették, és az asztalon táncoltatták, majd – mint egy névtelen tanú közli levelében – „azt tették vele, amit egy védtelen nővel lehet”.

Torontálvásárhely (Debeljača). Gachal János tisztelettel együtt több helybelit is eltüntettek.

Tóba (Toba). Tömeges kivégzésről nem maradt fenn emlék, csupán a helybeli papról tudják, hogy áldozatul esett.

Csernye (Nova Grnja). Márton István állatorvos tudomása szerint az összeszedett magyarokat elhajtották az egyik, majd a másik szomszédos szerb faluba, mindkét helyen megkínózták, majd ebben a másodikban agyonverték őket. A tetemetek – tizennégy hullát – kocsin Csernyére vitették odaparancsolt magyar parasztokkal és elföldelték őket a csernyei temető árkában, a Nagygödör partján. Sokkal nagyobb vérengzés volt készülöben, de egyszer a józan ész, egy másik alkalommal pedig Milka Agbaba ismert helybeli partizán harcos akadályozta meg a véghezvitelét, ez utóbbit fegyveres közbelépéssel.

Muzsla (Mužlja). Sörös Antal helybeli lakos ott volt azok között, akiket később kivégeztek. Köztük volt a testvéröccse, az el is veszett. Az embereket a szomszédos écskai községháza pincéjében tartották fogva és innen vitték őket kivégzésre. Itt is nagy mérszálás volt készülöben, de egy partizán tiszt fegyverrel szétkergette a készülődőket. Akik odavesztek, azok azért nem menekülhettek meg, mert ez a tiszt időnként eltávozott. A muzsalaiak hat áldozatról tudnak.

Hertelendyfalva (Vojlovica). Itt veszett el Thomka Károly református lelkész és még néhány helybeli magyar. Az emlékezet megőrizte bizonyos Rontó Pál nevét, aki azzal dicsekedett, hogy részt vett sokak megkínzásában; rábízta a tetemek eltakarítását is.

Hercegszöllős (*Kneževi Vinogradi*). A helybeli Faragó Ferenc református lelkésszel együtt elveszett összesen tizenkét ember. Egy ház udvarában temették el őket, amelyet a tulajdonosa emiatt később eladott, maga pedig elköltözött a faluból.

Összegezés

Csaknem egy évi gyűjtőmunka eredményét összegeztem a fentebbiekben. Nagyon sokan kérdezik tőlem, amit magam is sokszor kérdek magamtól: hány áldozat esett összesen?

Nem tudok a kérdésre válaszolni. Nincsen hozzá elegendő támpont. Egy matematikus ismerősöm javasolta, hogy készítsünk olyan valószínűség-számítást, hogy írjuk össze helységenként az emlegetett legnagyobb és legkisebb számokat és így határoljuk be az áldozatok számát. Módszere nagyon ésszerűnek tűnik, sajnos kivitelezhetetlen az alkalmazása. Az adatközlők nagyon bizonytalanok állításukban, és az adatok nagyon eltérőek, mert némely helységből még megközelítő számuk sincsen, és mert tudok olyan nem is kis helységekről, amelyekben történt tömegvérengzés, de nem sikerült semmi közelebbit felkutatni róla. Ilyen például *Hódság* (Odžaci) és *Palánka* (Bačka Palanka). Nem tartom elfogadhatónak az olyan adatokat például, ami a korábbi emigráns publikálásokban található, hogy például Csurogon négyezer ember esett áldozatul, hiszen ennyi magyar lakója összesen sem volt a falunak. S mit lehet kezdeni egy olyan állítással, hogy Újvidéken több ezer ember esett áldozatul, amikor erre nincsen semmi közelebbi bizonyíték?

Ilyen bizonytalanságban tapogatózva egy alkalommal ugyanerről a kérdésről beszélgettem dr. Mészáros Sándor történésszel. Elmondta, hogy egy nőnap-i ünnepség alkalmával szóba került ez a kérdés közte és egy volt vajdasági biztonsági tiszt közötti csevegés során. A tiszt abban az időben a rossz hírű Ozna parancsnoka volt. Közölte dr. Mészárossal, hogy a hatóságok számára megbecsülte a magyar áldozatokat, és arra a megállapításra jutott, hogy azok száma olyan húszezer lehetett. Számomra eddig ez a legbiztosabb támpont.

Matuska Márton

Völgység, 1945

A katonai front 1944. november utolsó és december első napjaiban gyorsan átvonult a Völgységen, jelentősebb harci esemény nélkül, Észak-Tolnában azonban megtorpant. Az elhúzódozó harcokra hivatkozva rendelkezett a szekszárdi szovjet főparancsnok 1944. december 28-án: „Parancs a német származású munkaképes személyeknek a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkákra való mozgósításáról.” A berendelő férfiak korhatára 17–45, a nőké 18–30 év. A személyi poggyáson kívül 15 napi élelmet is kellett hozniuk a behívottaknak. A bonyhádi járási főszolgabíró a parancsot december 31-én futárokkal továbbította a Völgység községeibe: „A bonyhádi orosz katonai parancsnokság 1944. december 31-én közölt szóbeli parancsára azonnal összeírandók községe, előljárósága területén élő német ajkú 1927-től 1899. évben született férfiak és az 1926–1914. évben született nők munkaszolgálat teljesítése szempontjából.”

E rendelkezések pontatlanul kezelték a meghatározó fogalmat, ugyanis a szovjet parancsnok a „német származásúak”-ról szólt, a főszolgabíró pedig a „német ajkúak”-ról. Ez utóbbiakat viszont az 1941. évi népszámlálás differenciálta, tudniillik a völgységi német anyanyelvűek 18%-a – közel hatezer fő – nyíltan elhatárolta magát a hitlerizmustól és a Volksbundtól, s magyar nemzetiségűnek vallotta magát. De a kiadott szovjet parancs igazi tragikuma az volt, hogy a „közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkák” nem az elhíresztelt kéthetes észak-bácskai kukoricatörést jelentették, hanem a Magyarországtól sok ezer kilométerre keletre lévő szovjet kényszermunkát. Az évekig tartó robot és lágerélet tízezreket pusztított el.

A Füzes Miklós által legutóbb közreadott statisztikai adatsorok mellett a Tolna Megyei Levéltárban találtunk egy ceruzával írt kimutatást A völgységi járásból az oroszok Ukrajnába vittek címmel. Ezt a bonyhádi Hűséggel a Hazához! mozgalom vezetősége állította össze, s falvanként feltüntette az elhurcoltak politikai hovatartozását. Eszerint a járásból 2279 főt vittek el a málenkij robotra, közülük 1368 volksbundista, 527 ún. semleges, és 384 fő „rongyos”, azaz a Hűség-mozgalom tagja.

En azt bizonyítja, hogy a német ajkúakat válogatás nélkül vitték el, semmiféle testület nem mérlegelte a politikai magatartásukat, idő sem volt ilyesmire. A szovjet katonai hatóságokat a részletek, az „apróságok” egyáltalán nem érdekelték. Itt egy katonai parancs radikális és nagyon gyors végrehajtásáról volt szó: a győztes hódító gátlástalanul felhasználta a leigázott terület munkaerőjét. A tárgyilagosság érdekében arra is utalnunk kell, hogy ilyen eseteket a második világháború éveiben és az azt követő időszakban másutt is találhatunk: akár a Wehrmacht által megszállt országokban alkalmazott gyakorlatra (a lengyel, a francia stb. milliókra) gondolunk; akár a győztes USA „nagylelkűségére”, amikor tizenötezer magyar hadifoglyot ajándékozott annak a Franciaországnak, amellyel Magyarország nem is volt hadiállapotban; akár a Magyarországgal szomszédos országok 1944–1945. évi magyarellenes megtorlásait idézzük fel. Csakhogy a szovjet győztes korlátlan ideig élt vissza az elhurcoltak kiszolgáltatottságával.

Az utókor számára máig is rejtélyes, hogy a falvakban a névsorok összeállítását miként intézte a községi előljáróság, élén a jegyzővel. Az érintettek visszaemlékezései szerint a falvak többségében a jegyző dobszó útján rendelte el a szovjet parancs teljesítését. A megjelölt korosztályok tagjai közül sokan abban a reményben jelentkeztek a kéthetesnek ígért Baja környéki mezőgazdasági munkára, hogy ezzel csökkenthetik, elrendezhetik, sőt jövátelhetik – valós vagy gyanítható – politikai tévelygésüket, bűnösségüket, volksbundista múltjukat. Arról is beszámolnak a visszaemlékezők, hogy a jelentkezési kötelezettség elől sokan elbújtak a pincékben, padlásokon, vagy a falu határában kunyhókban, erdőkben rejtőztek. Az összeírások során nem zárható ki a jegyző és a községi bíró szubjektívizmusa sem. Természetesen az előljárók maguk sem tudták, hogy voltaképpen mi bújik meg a parancs mögött.

A völgyeségi járásból az oroszok által Ukrajnába vitték politikai megoszlása/fő

Község	Rongyos	Volks- budista	Semleges	Összesen
Aparhant	24	22	–	46
Bátaapáti	3	21	–	24
Bonyhád	22	56	137	215
Cikó	35	141	11	187
Grábóc	8	14	22	44
Györe	6	12	7	25
Izmény	9	30	3	42
Kakasd	4	80	12	96
Kisdorog	10	36	3	49
Kismányok	–	49	8	57
Kisvejte	–	26	2	28
Kéty	–	29	17	46
Lengyel	–	37	8	45
Majos	7	31	22	60
Máza	8	30	23	61
Mórággy	–	50	12	62
Mócsény	–	12	–	12
Mucsfa	17	33	–	50
Murga	9	12	15	36
Nagymányok	57	93	26	176
Nagyvejte	26	22	–	48
Szálka	9	16	27	52
Tével	18	172	16	206
Závod	40	37	–	77
Zomba	7	49	70	126
Váralja	65	258	86	409
Összesen fő	384	1368	527	2279
%	16,8	60,0	23,2	100,0

Az összeírás és elhurcolás technikájáról eligazít minket egy bonyhádi főszołgabírói irat és a főszołgabíró helyzetjelentése. Az összeírt lista beküldésére kiszabott szűk határidő (január 3-án déli 12 óra) letelte előtt a falvakban megjelentek a szovjet katonai parancsnokság fegyveres osztagai. A községi névjegyzékben az addig felírt egyéneket azonnal összegyűjtötték, a hiányzó létszámot ötletszerűen, válogatás nélkül kiegészítették a kiszabott kvóta érdekében. Ezt igazolja a főszołgabírói hivatal 22/1945. számú aktájára rávezetett elintézés: „Az igénybevételt az orosz katonaság kiküldött katonai bizottsága maga végrehajtotta. Irrattárba 1945. január 4.” Ha a szovjet katonai teherautó megtelt, a munkaszolgalatosokat beszállították a gyűjtőhelyre, a bonyhádi gimnáziumba. Két-három napon belül (január 5–8. között) egy-egy nagyobb csoportot tehervonaton a bajai Duna-hídig szállítottak (kisebb útszakaszon esetleg tereltek).

Ha a völgysegi járás falvaiból elhurcoltak statisztikáját elemezzük, olyan ellentmondásokat fedezhetünk fel, amelyekre nincs logikus válasz.

1. Nem találunk megnyugtató magyarázatot a falvakból elhurcoltak arányával kapcsolatban. Megvizsgáltuk azt, hogy az 1941. évi népszámlálás létszámadataihoz viszonyítva egy-egy község lakosságának hány százalékát vitték kényszermunkára. A 26 község adatainak két pólusa: Váralja 24,80%, Cikó 10,00%, Kismányok 9,37%, Závod 8,62%, Nagymányok 8,45%, Nagyvejké 8,33%, Tevel 8,18%, – Kisdorog 3,36%, Mórágý 3,26%, Györe 3,23%, Bonyhád 2,54%, Bátaapáti 2,19%, Mócsény 2,19%.

2. A hat „élenjáró” községből összesen 241 „rongyost” (Váralja 65, Nagymányok 57, Závod 40, Cikó 35, Nagyvejké 26, Tevel 18) vittek el, ez a járásból elhurcolt hűségesek 63%-a. A többi 20 község 37%-ot adott. (A Hűség-mozgalom egyetlen tagját sem vittek el Kismányok, Kisvejké, Kéty, Lengyel, Mórágý, Mócsény községekből.)

3. Érthetetlen az is, hogy miközben ún. semlegeseket nem vittek el Aparhantról, Bátaapátiból, Mucsfárol, Nagyvejkéről és Závodról, ugyanakkor ebből az öt községből a Hűségmozgalom tagjai közül 110 fő került a transzportba.

A járás 26 községből mindössze egyetlen látszik problémamentesnek: Mócsényból összesen 12 főt vittek el robotmunkára, ezek valamennyien volksbundisták voltak, nyilván a falu fasiszta hangadói. De tegyük mindjárt hozzá: jogilag ez is szabálytalan volt.

A rendszertelenségek ellenére meglepő a végeredmény. A politikai magatartást tekintve a Völgysegből elhurcolt emberek közül 60% volt volksbundista, 23% ún. semleges, és 17% a Hűség-mozgalom tagja, szimpatizánsa. Az anomáliák és a megmagyarázhatatlan eltérések ellenére ez az arány szinte pontosan megegyezik a járási svábság politikai megosztottságával.

Bonyhádon közben megváltozott a „hangulat” az ügyel kapcsolatban. 1945. január 29-én a még régi tagokkal ülésező községi képviselő-testület elhatározta, hogy „a munkaszolgalatra igénybe vettek, valamint a hadbavonultak hozzátartozóit részben készpénzből, részben közadózásból segíyezni fogják”. A demokratikus pártok küldötteiből február elején megalakított, új összetételű Nemzeti Bizottság február 12-én már arról határozott – a jegyzőkönyv tanúsága szerint –, hogy a volksbundosokat fokozottan vegyék igénybe itthon is kényszermunkára, s felkérték a főszołgabíróst e határozatnak a járás területén való érvényesítésére. Tehát a jogilag egyáltalán nem szabályozott felelősség vonás és büntetés lehetőségét a magyar demokratikus pártok igen korán jelezték. Egyrészt a szovjet intézkedések bátorították erre őket, másrészt a Volksbund-ellenes hangulat általános svábellenességbe csapott át, egyre fokozódó mértékben.

1945. február 20-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány az internálásról rendeletet adott ki, ez – többek között – a Volksbund helyi vezetőire is kiterjesztette a rendőrhatalom őrizzetbe vételt. Majd alig egy hónap múlva megjelent a nagybirtokrendszer megszüntetéséről szóló 600/1945. M. E. számú rendelet, melynek II. 4. §-a szerint „el kell kobozni... a Volksbund-tagok... földbirtokait”.

1945. április első napjaiban az új demokratikus rendőrség internálótábornak „rendezte be” a lengyeli Apponyi-kastélyt (Lengyel község Bonyhádtól 16 kilométerre fekszik). Benépesítéséről a március közepén megszervezett járási rendőrség kommunista vezetője, Jancsesz Antal intézkedett. A karhatalom gyors akciói nyomán már április első napjaiban heves vita tört ki a bonyhádi Nemzeti Bizottságban, ugyanis a helyi rendőrség 37 személyt letartóztatott, közöttük a Hűség-mozgalomban részt vevőket is. Az április 10-i önkormányzati jegyzőkönyvben a nem kommunista pártok véleménye szerint „a rendőrség hatásköri túllépést

követett el". Az új karhatalom megtorló hevülete mégsem csökkent, sőt, önkényesen szélesítette az internálándók körét: a volksbundos helyi vezetők mellé fenyítették a földjüktől megfosztandó Volksbund-tagokat is, majd a német anyanyelvűek (nevűek) következtek. A lengyeli internálótábor feltöltése május folyamán tetőzött. A begyűjtés fokozását egy váratlan esemény döntően felgyorsította.

A parasztpárti belügyminiszter, Erdei Ferenc bizalmát élvező Bodor György 1945. április 25-én azzal a feladattal érkezett Bonyhádra, hogy a Bácskából előző ősszel elmenekült és a Dunántúlon szétszórtan csellengő, hontalan bukovinai székelyeket letelepítse a sváboktól elkobzandó földekre-házakba. Bodor április 28-án kezdte meg a feladat végrehajtását, és május 29-én már jelenthette, hogy a völgysegi járásban – hét község kivételével – megtörtént a székelyek letelepítése.

A lengyeli munkatáborról szörnyű hírek keringtek. A július közepéig fennálló „sváb tábor”-ban a becslések szerint – váltakozó létszámmal – mintegy húszezren fordultak meg. A létszám májusban és június első felében tetőzött. A táborból érkező hírek borzalmasak voltak: az istállókban és birkaólakban gyerekek, nők, férfiak, öregek nyomorogtak, a bánásmód kegyetlen, az élelmezés siralmas volt, járványok törtek ki. Mindezeket túl az internáltak között feszültséget okozott az is, hogy a vélen hűségmozgalmistákat a volksbundisták gúnyolták. Az őrzők pedig mindent tetéztek a megalázó „tollasbállokkal” (még nagyanyakorúakkal is megtették, hogy levetkőztetve, tollba hemperelve táncoltatták őket).

Tamás Menyhért Mérleges idő című regényében így emlékezik az egyik sváb szereplő a lengyeli élményekre: „En is lenni a lentelyi kastély, látni, amit látni, nem tenni különpség volksbundos és matyar sváb között, etyformán nézni ránk, háporús pünösökre... Teknap azért lenni kutya, mert érezni matyar, ma azért zavarni el kűszob, mert tartani német. Vékül mik vatyunk? Vaduló kutya? Erre felelni valaki... A lentelyi kastély minden éjszaka szökni, pujkálni erdő, vaty menni faluról falura, felpújtani azok, akiket pékén hatyni otthon, hogy hiapa lenni hűségesek a haza, utyanúty rakni vonat, mint a pundos, vinni Németország... Rosszul tudni fiam, hoty a sváp csinálni minden rossz, ti pedik mindig jók. Nagyon rosszul tudni. Aki vinni hírek, csak az etyik felét látni, a másik takarkat... A maguk emperei tyűjteni hírek: ezt csinálni sváp, azt csinálni sváp, az újsák se firkász mást, lenni csirketolvaj.”

A német ajkú lakosság eltérő politikai múltjának elbírálásában a szubjektív döntésekre elsősorban az adott lehetőséget, hogy a rendőrségnek nem állt rendelkezésére pontos nyilvántartás sem a Volksbund, sem a Hűség-mozgalom tagjairól. A falusi közösségek viszont mindent tudtak egymásról, de miután a dokumentumok hiányoztak, a jog is elbizonytalanodott, s így lehetőség kínálkozott a visszaélésekre: egyik család menteni igyekezett a másikat, a haragosok pedig élhettek a megbosszulás lehetőségével. Albert Gábor Émelt fővel című művében a következőképpen jellemzi a helyzetet: „Teljes volt a zűrzavar. Így aztán nemegyszer olyanok is a megbélyegzettek közé kerültek, akiket pár hónapja még épp azért üldöztek, mert nem volt hajlandó belépni a Volksbundba. Hosszú nyomozó munkára viszont nem volt lehetőség... A dilemmából kiutat ígért a kollektív felelősségre vonás elvének alkalmazása. Az elv még akkor is helytelen, ha a közösség nagyobb része valóban elmarasztható.”

Bibó István, aki 1945 májusában a Belügyminisztérium osztályvezetője lett, Huszár Tibor interjúkötetében a következőket mondta: „Nyár elején Tolnában–Baranyában teljességgel magánjellegű akciók kezdődtek a svábok kitelepítésére, amelyeket néhány parasztpárti és néhány kommunista kezdeményezett a Jugoszláviából elüldözött bukovinai székelyek elhelyezése érdekében. Ez abból állt, hogy egész falvakat kihajtottak egy környező rétre, ahol azok esőben, hóban, teljes ellátatlanságban voltak. Mikor erről az első híreket megkaptam, felháborodtam az emberiség nevében, de azt is éreztem, hogy ha most a zsidóirtás után egy csaknem olyan svábirdás következik, ezúttal tisztán saját üzembem, ez csak a magyar névhez kapcsolódó gyalázat mennyiségét fogja szaporítani.”

A bonyhádi Nemzeti Bizottság többször foglalkozott az internálás ügyével. Állandósult a szociáldemokraták és a polgári pártok vitája a Kommunista Párttal és a Nemzeti Parasztpárttal. A május 22-i jegyzőkönyvben olyan döntést rögzítettek, hogy azonnal felül kell vizsgálni az internálást és a lengyeli táborban uralkodó egészségügyi és élelmezési helyzetet. Többségi alapon a bizottság felszólította a rendőrség parancsnokát, hogy az internáltak őrzésével megbízott „sokszor éretlen suhancokat” távolítsa el.

A német megszállás, majd a nyilas terror szétverte a bonyhádi Hűséggel a Hazához! mozgalom elnökségét. Az újjáéledésért Kunszt Henrik és Tomka Gusztáv gimnáziumi

tanárok fáradoztak, majd 1945. április végén hazatért a Gestapo-nyilas internálótáborból Bauer József apátplébános és Lehmann István orvos, május végén a katonai szolgálatból Gömbös Miklós tanár is. Sajnos, a mozgalom vezetését súlyos veszteség érte, ugyanis Perczel Béla elnök a nyilas internálótábor megpróbáltatásainak következményeképpen – útban hazafelé – Győrben meghalt. A vezetőség aktivizálódásának első bizonyítéka az 1945. május 23-án kelt memorandum, amelyet a belügyminiszternek és Tolna megye főispánjának küldtek. Ebben áttekintést adtak a mozgalom küzdelmes tevékenységéről és több vezető meghurcolásáról, továbbá a mozgalom tagjait ért legújabb sérelmekről. Tiltakoztak a volksbundistákhoz hasonló meghurcoltatások ellen. Majd így folytatták:

„A Hűség-mozgalom tagjai vállalták a teljes kockázatot olyan időkből, amikor nálunk még félrevezetett milliók hittek a német fegyverek győzelmében; és éppen ezért a mai felszabadult időben minden támogatást és minden védelmet megérdemelnek... Most mégis szomorúan kell tapasztalni, hogy éppen Tolna megyében, ahonnan a mozgalom elindult – talán jóhiszemű tájékozatlanságból –, egyes tagjaink kétségbeesítő helyzetbe jutottak, a vezetők és alapítók arcát pedig a szégyen pirja borítja el... Tagjaink közül sokan kerültek az odesszai munkatáborba irányított volksbundisták közé; férfiak és nők vegyesen. Mások a lengyeli és egyéb táborokban sínylődnek hazaáruló volksbundisták között. Vagyonuk, házaik és becsületük elrabolva.

Éppen ezért tisztelettel kérjük az intézkedésre jogosult illetékes köröket, hogy minél előbb szüntessék meg ezeket a sérelmeket, és szolgáltassanak igazságot azoknak, akiknek egyetlen bűnük, hogy nagyon szerették ezt a kenyéradó magyar hazát, amelytől a német birodalom és a német hadsereg ostroma ereje sem tudta őket elriasztani...

Sújtja a jól megérdemelt büntetés a konok, valódi bűnösöket. Ezeknek a megmentésére és tisztára mosására egyetlen szavunk sincs, de tartozunk a saját becsületünknek és a nemzeti becsületnek is, hogy teljes védelemben részesítsük azokat, akik nehéz és súlyos időben, amikor a született magyarság egy részének a tisztán látását is elhomályosította a germán propaganda, vállalták a nyílt, kockázatos, szenvedésekkel teli harcot a magyarságukért, magyar hazájukért. Vállalták akkor is, amikor SS-hordák és Gestapo-legények özönlöttek el az országot..., noha tudták, mi vár rájuk német győzelem esetén. Ne büntessük azokat, akik mártírokat és hősi halottakat adtak ennek a nemzetnek...

Nem akarhatják az új Magyarország irányítói, hogy mi, a Hűség-mozgalom életben maradt vezetői a becsületünket, a hitünket, az adott szavunkat veszítsük el azoknál, akiket a nyilvánosság előtt számtalanszor biztosítottunk a befogadó magyar nemzet haláljáról és szeretetéről” – fejeződik be a bonyhádiak memorandumja.

E memorandumnak átmenetileg volt hatása. 1945. május végén Tolna megye alispánja arról intézkedett, hogy a Hűség-mozgalom tagjait Lengyelből haza kell engedni. A belügyminiszter június 28-án kelt rendeletével véget vetett a rendőri túlkapásoknak, s ezzel megkezdődött a sváb táborok fokozatos felszámolása: „A közigazgatási és rendőri hatóságoknak... semmilyen vonatkozásban nem tartozik hatáskörükbe, hogy német nemzetiségű személyekkel szemben pusztán német nemzetiségük alapján bármilyen intézkedést tegyenek” – rendelkezett a kormány.

A lengyeli internálótáborban a létszám szinte állandóan változott. A zsúfoltság okozta ellenőrizhetetlenséget kihasználva szökdöstek az emberek. Ha egy-egy volt sváb faluban lezajlott a székelyek betelepítése, akkor a falvakból internáltakat kisebb-nagyobb csoportokban szélnek eresztették Lengyelből. A földjüktől, házuiktól, vagyonuktól megfosztott, kóbor nincstelenek egy része a magyarlakta területeken (Sárköz, Mezőföld) házszámomunkát és aratást is vállalt, néhányuknak sikerült a mecseki bányában munkához jutnia, mások rokonokhoz, jó ismerősökhöz kéretőztek be, de nem volt ritka az az eset sem, hogy a kisemmizetteket a volt házukba betelepített székely családok fogadták be.

Kolta László

Források a Tolna Megyei Levéltárban: Bonyhád nagyközség képviselő-testületének jegyzőkönyve 1903–1950; Évszázadokon át – Tolna megye történetének olvasókönyve (szerk.: *K. Balog János*) III. Szekszárd, 1990; Hűség-mozgalom – fasciculus III/1. Német nemzetiségi kisebbség kérdései 1930–1944 (Volksbund-Hűség-mozgalom).

Felhasznált szakirodalom: Albert Gábor: *Emelt fővel* (Bp., 1983); *Fehér István:* A bonyhádi Hűség-mozgalom történetéhez (Bp., 1983); *Füzes Miklós:* Modern rabszolgaság (Bp., 1990); *Füzes Miklós:* Forgószél (Pécs, 1990); *Huszár Tibor:* Bibó István (Debrecen, 1989); *Kolta László:* Perczel Béla 1884–1945 (Honismeret, 1985/5); *Puskás Attila:* Történelmi fordulat Tolna megyében 1944–45-ben (In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* V., Szekszárd, 1972); *Tamás Menyhért:* Mérleges idő (Bp., 1985).